

Twée 16de-eeuwse wapenboeken Vlaanderen van éézelfde samensteller

Pieter Donche

Het wapenboek BM Arras, nr. 0154

In een oude inventaris¹ van de handschriften bewaard in de stadsbibliotheek (Bibliothèque Municipale) van Arras (Atrecht, Noord-Frankrijk), *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de la ville d'Arras*, Arras, 1860 leest men op p. 47: 108. *Armorial de Flandres. - In-folio. - carré. - quarante-deux écussons coloriés par feuillet. - exécution du XVIIe siècle. - 22 feuillets. [prov(enance): St.-Vaast.]* Het handschrift heeft ondertussen een nieuw nummer 0154, we verwijzen er hierna naar als BM Arras, ms. 0154 of kortweg 'Arras'.²

Laten we eerst even materieel beschrijven. De bladen hebben afmetingen van 315 H x 240 B mm, de drager is papier. Boven de wapens staan namen die alfabetisch geordend zijn, maar alleen op de beginletter. Binnen eenzelfde beginletter zijn ze ongeordend. Op f° 1r is bovenaan een eigendomsmerk bijgeschreven: *bibliothecae monasterij Sancti Vedasti Trebatensis 1631* in een ander geschrift dan dit van de namen.³ Op 21 folio's (folio 22 is onbeschreven), recto en verso (of 42 bladzijden) zijn er telkens zes rijen van zeven schildjes getekend. In totaal is er dus plaats voorzien voor $6 \times 7 \times 42 = 1.764$ wapenschilden. Maar meer dan de helft van de bladzijden bevatten naast getekende en ingekleurde wapenschilden met naam erboven ook nog lege schildjes zonder naam. Het aantal lege op een bladzijde varieert tussen geen enkel tot alle (f° 6r en 14r), het totaal aantal lege schildjes bedraagt 503. Het aantal 'ge vulde' wapenschilden in het wapenboek bedraagt dus $1.764 - 503 = 1.261$.⁴

De precieze plaats van een wapen in het boek geven we hierna aan d.m.v. *folio-rij-kolom*, bv. het wapen *de Mol*: f° 12v-6-4 staat op de versozijde van blad 12, 6de rij, 4de kolom.

Toen men ons het bestaan van dit wapenboek signaleerde d.m.v. een detailfoto van een wapen *Donse* dat erin voorkomt hadden we meteen een gevoel van herkenning.⁵ De ongewone ovale vorm van de kam van de paardenkam uit ons wapen hadden we al eens eerder – maar tevens slechts éénmalig – gezien.

Namelijk in een ander oud wapenboek, bewaard in het Rijksarchief te Gent (*Goemanne-de Potter* genaamd naar zijn schenker). Uit een snelle oppervlakkige vergelijking zagen we dat de pagina lay-out, de tekenstijl van de wapens en het geschrift van de namen zeer gelijkend zijn.

Reden om beide eens uitgebreid met elkaar te vergelijken.

Hiernaast (blz. 10): Wapenboek BM Arras, ms. 0154, f° 15v (eerste bladzijde voor namen beginnend met de letter P).

Boven: Wapenboek Rijksarchief Gent, Alg. Familiefonds, nr. 6724, f° 5.

Over Arras moeten we een waarschuwing geven: de kleur goud is soms erg verbleekt en nog nauwelijks of niet meer van zilver te onderscheiden, bv. van de felle goudkleur van het veld van de wapens *Doncwijck* of *van Damme* in Goemanne-de Potter is in Arras zo goed als niets meer overgebleven.

Het wapenboek 'Goemanne-de Potter' (Rijksarchief Gent)

In het Rijksarchief te Gent bevindt zich een ander 16de-eeuws wapenboek met ook een groot aantal wapens.⁶ Het werd op 26 maart 1960 aan de instelling geschonken door Maurice Goemanne-de Potter uit De Pinte, schoonzoon van Frans de Potter jr. Deze laatste was een zoon van Frans de Potter sr., de welbekende auteur van o.a. *Geschiedenis der Gemeenten van Oost-Vlaanderen*.

Dit wapenboek, gebonden in een band uit het begin van de 19de eeuw⁷ telt 11 bladen perkament van afmetingen 345 H x 270 B mm met 19 beschreven bladzijden: 1v t/m 10v (de voorzijde van de eerste folio is blank). Op elke bladzijde staan telkens acht rijen van acht ingekleurde wapenschildjes met een naam erboven. Slechts enkele bladzijden hebben (een klein aantal) lege schildjes (nl. f° 3r: 3; 3v: 7, 4v: 8; 9v: 1). Drie schildjes zijn uitgescheurd (op f° 1v, 3r en 3v). Het totaal aantal (oorspronkelijk getekende) schildjes is dus $8 \times 8 \times 19 = 1.197$. Dit aantal is dus gelijkaardig aan dit van het wapenboek Arras.

De leesbaarheid van de namen boven de schilden is niet altijd even goed. Het geschrift is nog redelijk, maar vooral de inkt is soms erg verbleekt wat moeilijkheden geeft bij het lezen van bepaalde namen, vooral deze aan de bovenrand. Maar ook aan de buiten- en binnenrand is het perkament soms vuil geworden en zijn namen vaak erg moeilijk tot niet te lezen.

Over het algemeen zijn de kleuren goed bewaard en fel. Maar wanneer het goud verbleekt is, is het niet altijd uit te maken of het om goud dan wel om zilver gaat. Ook de kleuren lazuur (hoewel meestal fel blauw) en sinopel (groen) liggen soms heel dicht bij elkaar. Het lazuur in het wapen Homecoutere (*geschuinbalkt van lazuur en hermelijn*) op f° 5v-6-1 verglijdt van blauw naar groen naarmate dichter bij de inbindrand ... De kleur van kleine details zoals bv. tong en klauwen van een leeuw zijn ook niet altijd goed vast te stellen, zeker als ze verkleind voorkomen in bv. gevierendeelde wapens of in hartschildjes. Hier en daar zijn er enkele beschadigingen (afgebladderde verf) waardoor wapenfiguren soms nog met moeite herkenbaar zijn. Ook zijn er enkele wapens uit het perkament weggeknipt.

De grote overeenstemming met Arras in tekenstijl zien we vooral wanneer we de wapens bekijken met afbeeldingen van voorwerpen, dieren of personen. Veel meer dan geometrische figuren of gestileerde bloemen (zoals roos of lelie)

verschillen deze in de kleine details vaak van tekenaar tot tekenaar. We geven enkele voorbeelden hierbij.

GOEMANNE- DE POTTER	BM ARRAS, NR. 0154	GOEMANNE- DE POTTER	BM ARRAS, NR. 0154
<i>Donse</i> (10r-8-6)	<i>Donse</i> (5v-1-2)	<i>Stoutynck</i> (5v-5-5)	<i>Stoutynck</i> (18v-1-6)
			
<i>Hellemondre</i> (6r-1-8)	<i>Helmont</i> (9r-6-3)	<i>Moirick</i> (5v-4-8)	<i>Morick</i> (13v-1-4)
			
<i>Despaers</i> (10v-1-8)	<i>Despaers</i> (5v-1-3)	<i>Donaes</i> (7v-6-3)	<i>Donaes</i> (5v-3-2)
			
<i>Gotlant</i> (7v-5-1)	<i>Godlant</i> (7v-5-2)	<i>Holevos</i> ⁸ (10v-7-5)	<i>Holenos</i> (9r-4-6)
			

De verschillen tussen beide sommen we even op: Arras telt 64 schildjes meer dan Goemanne-de Potter maar het blijft een klein verschil (5,35 %). De draager van Arras is papier, Goemanne-de Potter is perkament. De afmetingen zijn ook niet gelijk. Goemanne-de Potter is in absolute maten (zie hoger) wat groter maar de hoogte-breedte verhouding is in beide wel ongeveer dezelfde, nl. 1,3. De lay-out per bladzijde is gelijkaardig van opzet, maar in Arras zijn er zes rijen van zeven schildjes, in Goemanne-de Potter acht rijen van acht schildjes. De verschillen zijn al bij al niet erg groot. Beide wapenboeken kan men best heel gelijkaardig noemen.

Er zijn echter nog andere, niet-visuele eigenschappen die de vergelijking doen uitstijgen boven 'gelijkaardig'.

Warlop, die Goemanne-de Potter bestudeerde, vermeldt dat daar enkele fouten in zijn geslopen en noemt er een drietal⁹:

- ▷ in het wapen van de stad Damme (f° 8v-1-5) ontbreekt de zwarte hond;
- ▷ het wapen van Harelbeke (f° 10v-3-7, *Haerlebecque*) is ingekleurd als *in keel een keper van goud* terwijl het moet zijn *in zilver een keper van keel*;
- ▷ de berg in de schildvoet van het wapen van Blankenberge (f° 8v-1-1, *Blankenberch*) is *van sinopel* waar hij eigenlijk *van zilver* moet zijn.

Precies dezelfde fouten vindt men ook in Arras (op resp. f° 5r-3-6 (Damme), 9r-3-5 (*Haerlebecque*) en 1v-5-1 (*Blankenberch*)).

Datering voor het wapenboek Arras

Warlop deed ook een poging tot datering van het wapenboek Goemanne-de Potter op basis van volgende overwegingen:

▷ op f° 1v-3-2 staat een wapen *Heule en(de) Lichtervelde (doorsneden, in 1: in keel drie palen van zilver, in 2: goud)*. De dubbele naam komt overeen met het feit dat de heerlijkheid Lichtervelde van 1421/22 tot 1605 in het bezit was van een jongere tak van de familie Boetelin uit Heule. Deze familie stierf te Heule uit in 1492 en de heerlijkheid Heule kwam in handen van de familie van der Gracht. Slechts in de periode 1421/22 tot 1492 waren én Heule én Lichtervelde in bezit van de familie Boetelin uit Heule. Op het eerste gezicht zou men kunnen denken dat Goemanne-de Potter daarom moet gemaakt zijn in deze periode. Maar, schrijft Warlop, *'wapenboeken lopen vaak achter op de heraldische realiteit zodat dit exemplaar [Goemanne-de Potter] na 1492 kan gemaakt zijn'*.

▷ op f° 1v-7-6 staat het wapen Geraardsbergen (*Gheeraertsberghe*) als: *in zilver een kruis op twee treden, het geheel van keel*. Dit klopt met de beschrijving

van Cornelis Gailliard (1557)¹⁰ maar niet met een afbeelding in het wapenboek van München (1562)¹¹ (daar is het kruis al begeleid van de schildjes van het H. Roomse Rijk en Vlaanderen). Warlop concludeerde dat dit wapenboek daarom dateert van voor 1562.

▷ De vorm van de schildjes, laatgotisch of Spaans schild (met ronde punt) wijst naar einde 15de-, begin 16de eeuw;

▷ helmen worden afgebeeld als steekhelmen, bv. op f° 3v (*van Sleyne, Riddershove of vander Hoyen*, 4r (*de Jonckheere*), 5v (*van Hellemen*), 6r (*Hellemondre*). In de loop van de 16de eeuw verdween de steekhelm en werd hij vervangen door de traliehelm.

Warlop concludeerde uit deze vaststellingen (vooral de laatste drie) dat Goemanne-de Potter van rond 1500 moet dateren.

Vergelijken we met Arras:

▷ in Arras vinden we de namen Heule en Lichtervelde nu niet meer samen maar elk apart geplaatst, resp. onder de letters 'H' en 'L' maar nog steeds met hetzelfde wapen. Dat de twee namen uit elkaar gehaald werden kan een aanwijzing zijn dat Arras ná Goemanne-de Potter gemaakt werd en de 'actuele' feodale realiteit nu correcter werd weergegeven. (Maar heraldisch is het toch niet helemaal correct om Lichtervelde nog steeds een wapen *doorsneden*, in 1: *in keel drie palen van zilver*, in 2: *goud* te geven want het wapen van de heerlijkheid Lichtervelde is *in lazuur, een schildhoofd van hermelijn*);

▷ op f° 7v staat precies hetzelfde wapen voor Geraardsbergen (*Gheeraertsberghe*);

▷ de vorm van de schildjes is dezelfde als in Goemanne-de Potter;

▷ helmen worden ook steeds als steekhelmen afgebeeld.¹²

De drie laatste vaststellingen voor Goemanne-de Potter gaan dus ook op voor Arras. We kunnen dus met Warlop hetzelfde concluderen voor het wapenboek Arras.

Toch menen we dat Arras iets recenter is dan 'ca. 1500', nl. van 1540 of erna. In dit wapenboek staat immers voor het wapen op f° 9r-4-2: *gevierendeeld, in 1 en 4: in keel een schuinkruis van zilver, in 2 en 3: in keel een schuinbalk van vair* en met als legende erboven: *de Donckere of Salaert*. In de familie de Donckere is inderdaad een naam- en wapenverwisseling gebeurd. De Brugse wapenheraut Cornelis Gailliard († 1563) schrijft daarover¹³: *1540 ofte daer omtrent woende te Ghendt een mer Jan fs mester Reynier de Donckere en(de) zijn kynders waren van Brugghe en(de) zij droughen d'argent a la cocquille*

de sable a la borduere dentele en zij waren zeere houden en(de) heerlijkce poortrye van Brugghe en(de) desen voors(eide) mer Jan de Donckere ruddere fs meester Reynier dede hem vernamen en(de) namen met Jan tSalardt en(-de) zijn vadre en(de) hij veranderde haerlyeder wapen, te weten de gueulle au saultoir d'argent dentele.

Jan de Donckere liet dus de naam en het wapen de Donckere (*in zilver een schelp van sabel met een getande boord*) varen voor de naam en het wapen Salaert (*in keel een getand sint-andrieskruis van zilver*). Het in Goemanne-de Potter afgebeelde wapen is gevierendeeld met in 1 en 4 dit laatste wapen, in 2 en 3: *in keel een schuinbalk van vair*.¹⁴

Constructie van Arras vanuit Goemanne-de Potter

Al de bovenstaande overeenkomsten wijzen er al sterk op dat Arras en Goemanne-de Potter van dezelfde samensteller moeten zijn en dat Arras ná Goemanne-de Potter werd opgemaakt.

Dit laatste wordt nog bevestigd in de ordening die de wapens hebben in Arras: alfabetisch op naam, in Goemanne-de Potter is er geen ordening. Als beide van eenzelfde samensteller zijn dan moet Arras na Goemanne-de Potter gemaakt zijn want waarom zou men van een al alfabetisch geordend wapenboek een kopie maken met alle namen door elkaar.

Misschien is het zó gegaan: in Goemanne-de Potter werden wapens opgetekend *à fur et à mesure* dat ze gevonden werden. Naarmate de verzameling omvangrijker werd, werd het lastiger om snel voor een gegeven naam het wapen te vinden. De samensteller heeft daarom alle wapens nog eens overgetekend in groepen volgens de beginletter van de naam. Allicht heeft hij toen ook nog verbeteringen aangebracht en wapens toegevoegd en/of weggelaten.

We hebben dit scenario getoetst met een steekproef, nl. de 34 namen met beginletter A (Arras, f° 1r).

▷ We vinden 31 ervan terug in Goemanne-de Potter maar drie niet, nl. *Amarca*, *Anvein*¹⁵ en *Anchijn*.¹⁶ Zij staan in Arras als de drie laatste onder de 'A'-namen. Het zouden dus toevoegingen kunnen zijn van na de 'afsluiting' van Goemanne-de Potter.

▷ Omgekeerd, alle namen in Goemanne-de Potter die met een A beginnen – er zijn er 30 – vinden we terug in Arras.¹⁷

De oorspronkelijke volgorde der bladen van Goemanne-de Potter later doorengeschud

Iets dat op het eerste zicht de hypothese dat Arras een herwerking van Goe-

manne-de Potter is lijkt tegen te spreken vinden we in de volgende van de ‘A’-namen van Arras.

Bij een herwerking wapen-na-wapen van Goemanne-de Potter naar Arras moeten de ‘A’-namen die vooraan, resp. achteraan in de ‘A’-lijst van Arras staan ook vooraan, resp. achteraan in Goemanne-de Potter staan. Maar dat is niet zo: de bladzijden uit Goemanne-de Potter waar de opeenvolgende ‘A’-namen van Arras staan, zijn: 1v, 9, 9v, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8v, 8v, 8v, 5, 5, 5, 5v, 5v, 5v, 4, 4v, 4v, 10, 10, 10v, 10v, 6, 3, 3v, 2, 2 en 2.

Maar we hebben hiervoor wel een mogelijke verklaring: bij één (of meerdere) latere herinbinding(en) van Goemanne-de Potter zouden de perkamentbladen niet meer in hun *oorspronkelijke* volgorde kunnen gebonden zijn. Dit wordt verderop ook bewezen.

Nog een argument dat Arras werd samengesteld op basis van Goemanne-de Potter

Het bovenstaande rijtje van folionummers geeft ons tegelijk een bijkomend sterk argument dat Arras samengesteld werd gebruikmakend van Goemanne-de Potter. Wanneer we kijken naar de namen in de ‘A’-lijst in Arras waarvan er 2 of meer op eenzelfde bladzijde staan in Goemanne-de Potter (zo zijn er 2 op f° 4v; 3 op f° 5; 3 op f° 5v; 6 op f° 8; 3 op f° 8v; 2 op f° 10, 2 op f° 10v en 3 op f° 2) en hun volgorde confronteren met de volgorde waar ze in de bladzijde van Goemanne-de Potter staan, dan zijn de volgorden steeds *precies* gelijk.

Een voorbeeld: de zes ‘A’-namen *Anvain, Amerval, Avesnes, Axpoele, Anghe-reel* en *van Aveldonck* die in Arras in deze volgorde de een na de andere staan, staan op folio 8r van Goemanne-de Potter ook exact in die volgorde ergens tussen de 64 namen op die bladzijde. Dit is ook voor alle andere hoger ver-noemde groepjes van ‘A’-namen het geval. Dit kan echt geen toeval zijn. Bij het opmaken van Arras moet gebruik gemaakt zijn van Goemanne-de Potter met verwerking op een seriële manier, wapen-na-wapen !

Een tweede steekproef

We hebben dezelfde steekproef als voor de ‘A’-namen nog eens overgedaan voor de 33 namen in Arras beginnend met ‘E’.¹⁸

De vaststellingen zijn uitermate gelijklopend:

▷ 29 vinden we terug in Goemanne-de Potter¹⁹, maar 4 niet, nl. 30-33/33: *Estrijpij, Eggremonde, Eldre-Hamal, van Eedinghen*, deze staan alle aan het eind van de letter ‘E’;

- ▷ omgekeerd, van de namen in Goemanne-de Potter die met een E beginnen;
- ▷ er zijn er 28 - vinden we er 27 terug in Arras. Alleen de naam *van Eye* (f° 10v-3-5) vinden we nergens in Arras (vergeten over te nemen?)²⁰;
- ▷ de bladzijdenummers uit Goemanne-de Potter waar we die 29 uit Arras terugvinden zijn: 9, 9, 9v, 8, 8, 8v, 5, 5, 5v, 5v, 4, 4v, 10, 10, 10v, 10v, 7, 7v, 7v, 6, 3, 3, 3v, 3v, 2, 2, 2, 2v, 2v. Men merkt al meteen dat de volgorde van de bladen helemaal gelijklopend is aan die vastgesteld voor de letter ‘A’;
- ▷ wanneer we ook kijken naar de namen in de ‘E’-lijst in Arras waarvan er 2 of meer op eenzelfde bladzijde staan en hun volgorde confronteren met waar ze staan binnen een bladzijde van Goemanne-de Potter, dan is dit opnieuw *precies* gelijk.

De volledige concordantie tussen de oorspronkelijke bladvolgorde en huidige volgorde

Als we van deze twee steekproeven de bladvolgordes over elkaar leggen, hebben we de volledige volgorde waarin *alle* bladen van Goemanne-de Potter geordend waren op het ogenblik dat zijn samensteller zijn alfabetische herwerking (Arras) maakte.

Zijn bladen ‘1’ tot ‘10’ zitten nu in de volgorde: **1, 9, 8, 5, 4, 10, 7, 6, 3 en 2**. Door herinbinding(en) is de oorspronkelijke volgorde dus flink dooreengeschud geraakt!

We hebben voor deze formule nog eens de proef op de som genomen: van alle 84 namen/wapens die in Arras onder de ‘D’ geklasseerd staan hebben we hun plaats opgezocht in Goemanne-de Potter. De eerste 80 staan alle *exact* in de volgorde van de bladen, recto en verso zoals in de concordantielijst hierboven en binnen eenzelfde bladzijde in de volgorde van bovenaan links naar onderaan rechts. De vier laatste namen/wapens (*Desynghers, vander Dovust, Dhaneton* en *mijnheer Verd...*) komen niet voor in Goemanne-de Potter.

Twee oude bladzijdenummeringen onder de loep

In Goemanne-de Potter zijn er twee verschillende oude bladzijdenummeringen, een middenboven (a)²¹ en een andere linksboven (b)²²:

f°	1	1v	2	2v	3	3v	4	4v	5	5v	6	6v	7	7v	8	8v	9	9v	10	10v
(a)	-	1	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	5	8	-	6	7
(b)	-	1	-	-	-	17	-	-	6	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-	11

Ze zijn weliswaar onvolledig. In de eerste is ze na bladzijde ‘8’ niet verdergezet, in de tweede (wel volledig) zijn er vele nummers onzichtbaar want ver-

dwenen in de binnenmarge door de strakke inbinding of onzichtbaar geworden door sleet, vuil of te veel afsnijden van de perkamentrand. Maar ondanks deze onvolledigheden is toch aan beide nummeringen te zien dat de volgorde van de bladen anders was op het ogenblik van het aanbrenge van de nummers dan nu. Uit de eerste nummering is te zien dat bladen die oorspronkelijk vooraan zaten naar achteraan zijn verplaatst en ook de tweede nummering gaat helemaal niet in strikt stijgende lijn.

We kennen ondertussen de concordantie tussen de oorspronkelijke en de huidige volgorde. We kunnen ons daardoor nu afvragen of één, en zo ja, welke van de twee oude nummeringen (middenboven en linksboven) deze is die de samensteller zelf aanbracht.

Beide nummeringen waren *bladzijde*- en geen *blad*nummeringen: dit is evident voor de tweede nummering gezien de nummers daar oplopen tot 17 (voor slechts 10 fysieke bladen). Maar ook de eerste nummering is dat want, hoewel die maar loopt tot 8 wordt elk even nummer gevolgd door een oneven nummer, één hoger (2/3 - 4/5 - 6/7) op éénzelfde fysiek blad (resp. de recto- en versozijde).

Reconstrueren we even wat er met de oorspronkelijke nummering van de samensteller gebeurde toen de 10 bladen door elkaar gehaald werden:

Stap 1: we geven de *bladzijden* nummers zoals de samensteller het oorspronkelijk deed:

f° (orig.)	1v	2r / 2v	3r / 3v	4r / 4v	5r / 5v	6r / 6v	7r / 7v	8r / 8v	9r / 9v	10r/10v
blz.nr.	- / 1	2 / 3	4 / 5	6 / 7	8 / 9	10 / 11	12 / 13	14 / 15	16 / 17	18 / 19

Stap 2: we veranderen de positie van de bladen volgens volgend schema:

verplaats	naar 1	naar 9	naar 8	naar 5	naar 4	naar 10	naar 7	naar 6	naar 3	naar 2

Stap 3: resultaat:

f° (nu)	1v	2r / 2v	3r / 3v	4r / 4v	5r / 5v	6r / 6v	7r / 7v	8r / 8v	9r / 9v	10r/10v
blz.nr.	- / 1	18 / 19	16 / 17	8 / 9	6 / 7	14 / 15	12 / 13	4 / 5	2 / 3	10 / 11

Stap 4: we leggen de twee oude nummeringen (a) en (b) erbij ter vergelijking: (- = niet-aangebrachte nummers, ? = onleesbare nummers):

(a)	- / 1	2 / 3	- / -	- / -	- / -	- / -	- / -	4 / 5	8 / -	6 / 7
(b)	- / 1	? / ?	? / 17	? / ?	6 / ?	? / 15	? / ?	? / ?	? / ?	? / 11

Het is duidelijk dat de oude nummering (a) helemaal *niet* past en dat de oude nummering (b) helemaal *wél* past.

Conclusie: de oorspronkelijke nummering gebruikt door de samensteller is de nummering (b), de nummers linksboven.

Moedertaal van de samensteller

De moedertaal van de samensteller lijkt ons Vlaams. Dit kunnen we vooral uit het wapenboek Goemanne-de Potter afleiden (in Arras zijn er daarvoor veel minder aanknopingspunten).

Hoewel bij wapens van families van dorpsheren steevast de naam in het Frans staat in de vorm *S(eigneu)r de ...* en er ook nog in enkele andere gevallen Frans gebruikt werd, nl. voor *de la Val a Mons* (3-27), *Cruute a Bruge* (3-57) en *chasteleyn de Douay* (6v37) zijn dit toch uitzonderingen.

Op talrijke andere plaatsen zien we dat Vlaams gebruikt wordt:

- ▷ *het Vrye* (8r87), waarmee de kasselrij het Brugse Vrije bedoeld wordt;
- ▷ in de voegwoorden ‘en’ en ‘of’ in: *Huele en(de) Lichtervelde* (1v32), *Rudershove of vander Hoyen* (3v62), *Mirabelle of Hale* (6r67), *Velbeke of Houdenbergh* (6r88), *Annaert en(de) van(der) Banc* (8v76), *de Donckere of Salaert* (9r42), *Vlienderbeke of Jooris* (9r71), *Cappelle ofte de Visch* (10r46), *Pieters of Nuwerkerck* (10r72);
- ▷ ook in het Vlaams zijn: *Bousie vrybaron* (2r12), *de burggrave van Aelst* (6v51) en *de kinders Hoets* (10r71) of ook nog in de enkele gevallen waar een voornaam vermeld wordt: *Jan Standaert* (3r86), *Jan Kerspeel* (3v64), *Odomaer van Eynghe* (3v84), *Jan Livor* (5r22), *Jan van Helkemen* (5v51), *Sander Stael* (5v38).

Maar het is vooral het tussenwerpsel *Ingelsche* tussen de wapens 6v52 en 6v53 – waarmee aangegeven wordt dat daarna een aantal Engelse wapens volgen (vele wapens op de rest van die bladzijde zijn inderdaad van Engelse families) – dat erop wijst dat de samensteller in het Vlaams dacht toen hij zijn wapenboek samenstelde. De spelling ‘Ingelsche’ komt overeen met hoe nog steeds in West-Vlaams ‘Engelse’ uitgesproken wordt. Waar men voor de vorige voorbeelden van het Vlaams nog zou kunnen opperen dat het letterlijke overnames zijn uit andere wapenboeken die de samensteller raadpleegde, is dit voor ‘Ingelsche’ veel minder het geval: het is een eigen rubriekomschrijving voor de wapens die volgen.

Vergelijking met Den Boomgaert der wapenen, 1567

Het wapenboek *Le jardin d'armoiries contenant les armes de plusieurs nobles royaumes & maisons de Germanie Inferieure : oeuvre autant nouveau, que proufitable à tous amateurs du noble exercice d'armes. – Den boomgaert der wapenen, inhoudende de wapenen van vele edele huysen van dese Nederlanden, ende andere omliggende: wesende dit wercxken also nieu, als profijtelyck*

*allen beminders van het edele exercitie van wapenen. Gent: Salenson (Gheprint tot Gendt by Gheraert Salenson), 1567*²³ is het vroegste in druk uitgegeven wapenboek van de Zuidelijke Nederlanden. Het werd samengesteld door Jean Lautte en gedrukt door Geraard Salenson te Gent. Dit werk heeft geen blad- of bladzijdennummers maar wel katernsignatures. Deze bestaan uit een hoofdletter voor de katern (= groep van 8 bladen) en een getal in kleine Romeinse cijfers voor het blad binnen de katern, bv. f° E iiiij is de $4 \times 8 + 4 = 36^{\text{ste}}$ folio.

In dit boekje zijn iets meer dan 900 wapens in houtsnede getekend met eraanast of eronder een naam en een blazoenering in het Frans. Zie over dit boekje ook onze bijdrage van 2008 in dit tijdschrift.²⁴

Het leek ons een goed idee om dit wapenboek eens te vergelijken met het wapenboek Goemanne-de Potter / Arras. Immers, het werd niet zo veel later in de tijd samengesteld; het bevat een groot aantal wapens voor de Zuidelijke Nederlanden; de lezing van de familienamen laat geen twijfel over elke letter (wat bij handschriftelijke wapenboeken nogal eens voor (veel) hoofdbreken kan zorgen).

In *den Boomgaert* zijn er 832 wapens van geslachten '*de divers pays*' opgenomen (de andere zijn van keizer- en koninkrijken, hertogdommen en graafschappen of van steden en kasselrijen in Vlaanderen). Lautte vermeldt niet welke bron(nen) hij gebruikt heeft.

Perfect is het boekje zeker niet (zie een bloemlezing van de diverse soorten fouten in onze bijdrage erover²⁵); zelf geeft Lautte dit ook toe in zijn inleiding. Laten we eerst kijken naar de **fouten in de wapens** wat betreft de meubels of kleuren die Warlop detecteerde in Goemanne-de Potter.

We treffen dezelfde fouten ook aan in *Den Boomgaert ...*:

▷ in het wapen van de stad Damme (f° I ij^v) ontbreekt ook de zwarte hond (de rest van het wapen is daarnaast ook erg verkeerd getekend én geblazoeneerd: *d'arge(n)t et de gueulles*, daar waar het *in keel een dwarsbalk van zilver* moet zijn ...);

▷ het wapen van Harelbeke (f° M iij) wordt ook geblazoeneerd als *de gueulles à chevron d'or* terwijl het moet zijn *in zilver een keper van keel*.

Het wapen Blankenberge konden we niet vergelijken want het komt er niet in voor.

En wat Heule en Lichtervelde betreft, Heule is het doorsneden wapen (f° N iiiij^v) en Lichtervelde is nu correct: *lazuur met een schildhoofd van hermelijn* (f° O iiiij^r).

Wat betreft de **tekenstijl**: in Goemanne-de Potter, Arras en *Den Boomgaert* komt telkens drie keer een mannenhoofd in wapens voor. De houtsnede is zeer gelijkend aan de tekening in Goemanne-de Potter / Arras: vergelijk met de afbeeldingen in de tabel hoger en de voorstelling hieronder uit *Den Boomgaert*²⁶ (de wapens *Donse, Hellemonde, Despaers, Gotlant* en *Stoutynck* kunnen we niet vergelijken want ze komen er niet in voor).

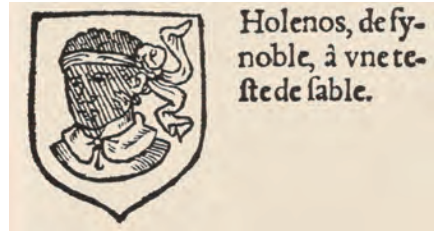
DONAES (7v-6-3 / 5v-3-2 en I iij^r)

HOLENOS²⁷ (10v-7-5 / 9r-4-6 en M vij^r)

Zie afbeelding.²⁸

MOIRICK (5v-4-8 / 13v-1-4 (MOIRICK)

en Q iij^r (MOIRICK)

Wat betreft de **afwijkingen van de juiste schrijfwijze van familienamen**. Hier zijn er ook enkele erg opvallende overeenkomsten:

correcte naam	Goemanne-de Potter	Arras	Den Boomgaert
VAN DEN COORENHUUSE (in goud drie klaverbladen van lazuur)	CURTHUSE (3r-8-1)	CURTHUSE (4r-4-3)	CURTHUSE (H iij ^r)
VAN HAVESKERCKE (in goud een dwarsbalk van keel)	HAMXKERCKE ²⁹ (1v-2-4)	HAMXKERCKE (8v-1-2)	HAMXKERCKE (M iij ^r)
VAN STAVELE, burggraven van Veurne (in hermelyn een schuinbalk van keel)	STAPELS ³⁰ (7r-5-7)	STAVELE (18r-6-3) STAPELS ³¹ (18v-5-4)	STAPELS (T vij ^v)
WIGNACOURT (in zilver, drie afgesneden liesjes van keel)	WIENAKORT (2v-1-4)	WIENAKORT ³² (21v-4-2)	WIENAKORT (Z vij ^v)
UFFORD, earls of Suffolk (East Anglia, UK) ³³ (in sabel een uitgeschulpt kruis van goud)	SUFFORT ³⁴ 6v-5-5	SUFFORT 19r-1-4	SUFFORT V v ^v

Wanneer we de steekproeven voor de namen beginnend met ‘A’, resp. ‘E’ ook doen voor *Den Boomgaert* dan stellen we vast dat:

▷ van de 38 ‘A’-namen in *Den Boomgaert* er slechts 15 terug te vinden zijn in Arras. Een aantal niet-teruggevonden wapens zijn duidelijk van buiten de Nederlanden: *Abbeville, Amboise, Anjou*, andere klinken wel Vlaams: *Allegrijn, Artevelde, Aspergauwe, Auwerkercke*.

▷ van de 15 'E' namen in *Den Boomgaert* vinden we er 10 terug in Arras. 15 'E'-namen is ook niet veel, Arras telt er 33.

Het lijkt er op dat Jean Lautte misschien wel Goemanne / de Potter / Arras als één van zijn bronnen heeft gebruikt, maar hij heeft dan lang niet alles daaruit overgenomen en er werd ook zeker evenveel of meer geput uit andere bronnen.

Heeft Jean Lautte rechtstreeks Goemanne-de Potter c.q. Arras gebruikt of heeft hij geput uit een oudere bron die ook door de samensteller van Goemanne-de Potter werd aangeboord?

Het antwoord op deze vraag vinden we in één van die slordigheden die in Lauttes wapenboek welig tieren. Op f° B vj° staat een wapen *Ingelsté* dat eraan naast geblazoeneerd is als *d'or à chevrons de gueulles* (drie kepers in de z/w tekening). Een dergelijke familienaam klinkt toch wel vreemd. Maar hij deed ons wel meteen denken aan het woordje *Ingelsche* in Goemanne-de Potter waar de samensteller zijn kleine verzameling Engelse wapens mee liet voorafgaan (zie hoger). Het woordje staat daar tussen de twee namen/wapens *Sta* en *Glocester*. En laten de graven van Gloucester nu net als wapen hebben: *in goud, drie kepers van keel!* Lautte heeft dus gewoon het woordje *Ingelsche* niet begrepen,³⁵ er een familienaam in gezien en een imaginaire familie *Ingelsté* het wapen van de graven van Gloucester gegeven.³⁶ In Arras, met de familiewapens geordend volgens eerste letter van de familienaam, staat ook géén naam 'Ingelsté' onder de 'I'. Lautte kan dat woord dus ook alleen uit Goemanne-de Potter gehaald hebben en niet uit Arras ...

Nog een ander misverstand toont aan dat Lautte *niet* Arras gebruikte: op Lauttes f° N viij° geeft hij het wapen van de 'familie' *Kinderhoets* (drie vrouwenhoofden). In Goemanne-de Potter (f° 10-71) staat dit wapen onder de legende *de kinders Hoets*. In Arras heeft het dezelfde legende maar het wapen staat wel degelijk onder de beginletter 'H' geklasseerd (en niet "K"), de familienaam is dus Hoet(s).

Algemeen besluit

De samensteller van het wapenboek Goemanne-de Potter heeft daar naderhand in een handschrift op papier een nieuwe versie uit gemaakt (met aanvullingen, weglatingen en verbeteringen), nu met de namen alfabetisch geordend op de beginletter (wapenboek Arras). De volgorde van de bladen in zijn eerste wapenboek werd naderhand flink door elkaar geschud, maar de oorspronkelijke volgorde kon achterhaald worden. Zijn oorspronkelijke

bladzijdenummering stond linksbovenaan. De onbekende samensteller had het Vlaams als moedertaal. Zijn eerste werk werd ca. 1540 samengesteld en deels gebruikt door Jean Lautte voor de uitgave in 1567 van zijn gedrukte wapenboek *Den Boomgaert der Wapenen ...*

Eindnoten

¹ Raadpleegbaar op *gallica.fr*.

² Online op: <*bvmm.irht.cnrs.fr/resultRecherche/resultRecherche.php?COMPOSITION_ID=22164*>. Vermoedelijk is de kaft perkament (we zagen het alleen via online-raadpleging).

³ Op f° 22r staat enkel nog, in 19de-eeuws geschrift: *22 feuillets y compris le dernier en blanc*; verder is er geen tekst tenzij de namen.

⁴ Onder de wapens *Marol* (op f° 13r-6-7, dus het laatste van deze bladzijde) en *Tilbeke* (op f° 19v-3-7) zien we een getal 800, resp. 1000 geschreven. Voor de 800 lijkt het of de samensteller zijn wapens eens geteld heeft want bij een eigen telling vinden we dat dit het 804de wapen is in het handschrift. Op een kleine telfout na stemt dat overeen. Maar het wapen waaronder het getal 1000 staat, tellen wij als het 1126ste wapen ... (?)

⁵ Met dank aan Nicolas de Potter d'Indoye.

⁶ Algemeen Familiefonds, nr. 6724. Dit wapenboek is mee verwerkt in J.-M. VAN DEN EECKHOUT, *Wapenboek van het middeleeuwse Vlaanderen*, St.-Niklaas, 2009, 2 vols., zie i.h.b., vol. 1, pp. VIII-IX.

⁷ Gebonden met leder op de rug en hoeken met platten van rood gemarmerd karton. De rug heeft zes nerven en een etiket 'Oudt Waepenbouck'. De bekleding van de platten aan de binnenzijde is ook rood gemarmerd maar van een andere tekening. Na een schutblad (eenzijdig rood gemarmerd) en twee blanco bladen volgen elf perkamenten bladen, het eerste aan de rectozijde onbeschreven (tenzij een folionummer), het laatste volledig blanco; daarna volgen nog acht blanco bladen papier en een schutblad zoals vooraan.

⁸ De derdelaatste letter is hier heel duidelijk een *v* en geen *n*.

⁹ Zie zijn getypte nota in het wapenboek.

¹⁰ Zie (ed. JEAN VAN MALDERGHEM), C. GAILLIARD, *Le Blason des armes suivi de l'Armorial des villes, ...*, Brussel, 1866, p. 6 (Gailliards woord *une monte* wordt in de voetnoot verkeerdelijk als *montagne* verklaard, terwijl het om een trap gaat).

¹¹ P. BERGMANS, *Armorial de Flandre du XVIme siècle*, Brussel, Parijs, 1919, wapen nr. 576.

¹² Zie f° 9r: van *Hellemen*, f° 9r: *Helmont*, f° 9v: van *Hoyen*, f° 17v: *Ruddershove*, f° 19r: van *Sleijne* (de naam *de Jonckheere* vinden we in Arras niet terug).

¹³ P. DONCHE, 'Wijziging van familienaam, een lijst uit ca. 1740 en enkele gevallen beschreven ca. 1540-55', in: *Vlaamse Stam*, 56 (2020), nr. 1, pp. 87-95, i.h.b. pp. 92-93 (casus 7) (uit BnF, Ms. Néerlandais, nr. 75, f° 71v).

¹⁴ Dit laatste is het wapen van de familie de la Barre van Moeskroen. We vonden in de

genealogie de la Barre, heren van Moeskroen in A.M. COULON, *Histoire de Mouscron d'après les documents authentiques en Supplément*; Kortrijk, 3 dln., 1890, 1891, 1909 niet meteen een huwelijk Salaert met de la Barre.

¹⁵ Onder de “A” stond al op de eerste rij als vierde wapen een identiek getekend wapen met naam *Anvain* dat in Goemanne-de Potter staat op folio 8. De samensteller van Arras had dat blijkbaar niet opgemerkt toen hij een wapen *Anvein* vond en dat achteraan de “A” toevoegde.

¹⁶ E. Warlop heeft ook een index op de namen in Goemanne-de Potter opgemaakt, die een hulp is om beide wapenboeken te vergelijken. Maar perfect is zijn index zeker niet: bv. op f° 8r-1-7 staat een naam/wapen *Amerval*, maar die naam is niet te vinden in de index. Na onderzoek bleek dat er zelfs zo'n 40-tal namen werden vergeten (hoevel zij toch goed leesbaar waren) en er slopen ook enkele fouten in de verwijzingen ...

¹⁷ Bij zoeken in de alfabetische indexen Warlop en Arras dient met alert te zijn voor verschillen in klassering, bv. Warlop klasseert *Darondel* in zijn index als *Arundel*, *d'*, in Arras staat dit wapen niet onder de “A”, wel onder de “D” als *Darondel*. Warlops klassering *Aalst*, *burggraaf van* is in Goemanne-de Potter *burgrave van Aalst* en in Arras ook weer niet onder de “A” (van Aalst) te zoeken maar onder de “B” (van *burgrave*). Daarnaast moderniseert Warlop veel namen, zoals *van Aartrijke* en *Arkel* die in Goemanne-de Potter resp. als *van Erterijcke* en *Erkel* vermeld staan en in Arras ook te zoeken zijn onder de “E”: *van Eerterijcke* en *Erkel*. Warlops index is ook soms inconsequent: *Erkel* moet men zoeken in zijn index onder de ‘A’ als ‘*Arkel*’, maar er is geen verwijzing ‘*Erkel*, zie *Arkel*’ opgenomen (wat dan wel weer het geval is bij ‘*Erterycke*, zie *Aartrijke*’).

¹⁸ Voor opzoeken gebruikten we de alfabetische naamlijst opgemaakt door E. Warlop. Maar we zeiden het al, deze is niet perfect, bv. de namen *Ersuwe* (f° 3r-1-3) en *van Endenvliet* (f° 5v-4-3), nochtans goed leesbaar in Goemanne-de Potter, ontbreken eveneens in zijn index onder de ‘E’. Voor de naam *Eechaute* zijn er op dezelfde bladzijde twee verschillende wapens (f° 7v-6-1 en 6-4), maar de index maakt de lezer daar niet attent op.

¹⁹ Er rekening mee houdend dat *Erkel* in Arras, als *Arkel* in Warlops index van Goemanne-de Potter staat.

²⁰ Onder de naam “(H)Emstee” (f° 2r-2-1, erg moeilijk te lezen in Goemanne-de Potter) staat een wapen: *in goud 7 meerltjes van keel (3,1,3) met een vrijkwartier effen van keel*. Dat vinden we in Arras terug onder de letter “I” als *Iemsten* (f° 10v-3-5). Het betreft het wapen *van Heemstede* van Hadewijch van Heemstede, echtgenote (x 1485) van Roeland de Fevere (beiden †1517 en begraven in de kerk van Temse in een nog bestaand grafmonument) dat we ook in hun gevierendeeld wapen onder *Febure* op dezelfde bladzijde (7-6) terugvinden. De naam *van Eye* is wel goed leesbaar (het is ook een sprekend wapen: *doorsneden: 1: in sabel twee eieren van zilver, 2: goud*), hiervoor zochten we heel Arras af, maar het was niet te vinden.

²¹ De bladzijden die bovenaan in het midden een volgnummer hebben (a), hebben ook in de linkermarge volgnummers 1 tot/met 8 voor de rijen van de wapenschilden.

Op f° 1v zijn de cijfers 1 tot/met 4 en 7 en 8 leesbaar, bij 5 is een stukje perkament weg, voor de 6 is het perkament te vuil om iets te zien; van f° 2r is het perkamentblad aan de binnenmarge sterk afgesneden en zijn geen meer rijnummers zichtbaar maar wel nog de “4” omdat dit rijnummer niet links van het schild maar boven de linkerbovenhoek van het schild werd geschreven; van f° 2v zijn, omdat ook de andere kant van dit perkamentblad sterk afgesneden werd, er geen rijnummers meer zichtbaar; op f° 8r en f° 8v zijn alle rijnummers 1 t/m 8 goed zichtbaar; van f° 9r zijn in de linkermarge de cijfers 1 t/m 7 zichtbaar, een 8 lijkt niet meer geschreven te zijn; op f° 9v zijn er geen rijnummers meer; f° 10r en 10v: alle rijnummers 1 t/m 8 zijn goed zichtbaar.

²² Een derde nummering is onderaan rechts op de rectozijde van de bladen. Deze nummering is strikt stijgend van 1 tot 10 en allicht aangebracht na de laatste inbinding.

²³ Twee exemplaren ervan zijn online raadpleegbaar op de website van de Universiteitsbibliotheek Gent.

²⁴ P. DONCHE, ‘Het gedrukte wapenboek uit 1567 “Den Boomgaert der wapenen”’, in: *Heraldicum Disputationes*, 13 (2008), nr. 1, pp. 15-21.

²⁵ Ook in de bewaarde exemplaren (Univ. Gent, Erfgoedbibliotheek Antwerpen, ...) zijn er door hun eigenaars vele handschriftelijke correcties aangebracht.

²⁶ In *Den Boomgaert ...* is voor *Holenos* en *Morick* dezelfde houtsnede gebruikt, bij *Donaes* een verkleinde maar zeer gelijkende houtsnede.

²⁷ In Goemanne-de Potter nochtans duidelijk geschreven als *Holeyos*.

²⁸ In *Den Boomgaert* op f° M iij verkeerd geblazoeneerd als ... *une teste de sable* maar in het erratum achteraan gecorrigeerd in *une teste d'argent*.

²⁹ Allicht terug te brengen tot een verkeerde lezing door de samensteller van Goemanne-de Potter van de naam in een van zijn gebruikte bronnen.

³⁰ Allicht verwarring met het wapen van de heerlijkheid Staple (thans gemeente nabij Duinkerke, Vlaamse naam: *Stapel*) die als wapen *in hermelijn een dwarsbalk van keel* heeft.

³¹ Door een latere hand in zwarte inkt doorstreept en erboven: *Stavele*.

³² Door een latere hand in zwarte inkt doorstreept en erboven: *Wignacourt*.

³³ Zie <en.wikipedia.org/wiki/Robert_Ufford,_1st_Earl_of_Suffolk>

³⁴ Verhaspeling van *Ufford* en *Suffolk* tot *Suffort*?

³⁵ Allicht omdat Lautte Franstalig was. De titel en de inleiding op zijn boekje zijn weliswaar tweetalig, Frans en daarna Vlaams, maar hij geeft zichzelf een voornaam Jean en een sectietitel (f° D vv), enkele tussengelaste auteurscommentaren (f° K vjr en Z ir) en het erratum achteraan zijn eentalig Frans. We vermoeden dat de Vlaamse vertalingen door de drukker werden gemaakt omdat het impressum op de titelpagina Gheprint tot Gendt by Gheraert Salenson eentalig Vlaams is.

³⁶ En hij geeft op f° H i°, met zelfde blazoenering *d'or à chevrons de gueulles* ook nog eens een wapen, nu getekend met 4 (i.p.v. 3) kepers, onder zijn letter ‘C’ bij de naam die hij (verkeerd) las als *Clocester*.